

מבניו של ישראל ל"בני ישראל":

על כוחן המופלא והמסוכן של קבוצות

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@mechonhadar.org

פרשת מקץ, תשע"ז

מן המקובלות היא, שעניינים של קודש וקדושה בתרבות היהודית נזקקים פעמים רבות לעשרה אנשים על מנת לקיימם – כפי שאנו רואים לא פעם בהקשרים של תפילה וברכות. מקורות תלמודיים שונים מבקשים לאתר את הבסיס המקראי לדרישה זו, ובאופן מפתיע חלק ניכר מן המקורות הארצישראלים¹ העוסקים בנושא מייחסים את המקור לדרישה בקיבוצם של עשרת בני יעקב, בני ישראל, ברדתם למצרים לשבור בר בעת הרעב. מה מלמד אותנו חיבור זה על אודות כוחם וחולשתם של קיבוצים?

נעיין במקור מבראשית רבה ובביסוס שהוא מציע למניין מתוך פרשתנו. הפסוק הנידון נמצא בתחילת הפרשה, במקבץ פסוקים קצר המתאר את בואם של בני ישראל למצרים. פעמים רבות משמשים פסוקים עוגן למדרשים משום שיש בהם חזרות או כפילות לא נצרכת, ואלו מהווים ביסוס להרחבה דרשנית – אגדית או הלכתית. ואכן נדמה כי ישנה חזרה וכפילות בשני פסוקים המתארים את ירידת האחים למצרים:

בראשית מב, ג', ה'

וַיֵּרְדוּ אֶחָי-יֹסֵף, עֶשְׂרֵה, לְשֹׁבֵר בָּר, מִמִּצְרַיִם [...] . וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל, לְשֹׁבֵר בְּתוֹךְ הַבָּאִים
כִּי-הָיָה הָרָעֵב, בְּאֶרֶץ כְּנָעַן.

¹ למשל ירושלמי ברכות פ"ז דף יא עמוד ג, וכן בראשית רבה שידון להלן.

בתחילה, מתוארים בפסוקים אחי יוסף היורדים למצרים על מנת לשבור בה בר. לאחר מכן, מתוארים שוב בני ישראל, הפעם עם הגיעם למצרים, שוב על מנת לשבור בר, בקרב שאר הבאים למצרים. נראה שהכפילות בפסוקים היא זו שמניעה את הדרשנים לפתח פסוקים אלו למרחבי משמעות חדשים, כגון העיסוק במניין.

פרט נוסף שראוי לתשומת לב, ושאוּלי הוא מה שמניע את הדרשנים, הוא הדגשת מספר האחים – עשרה. מספר זה דורש הסבר, שכן בני יעקב הם 12. אין צורך להסביר את חסרונו של יוסף, שהרי הוא מולך במצרים, כפי שהפרק הקודם מתאר בפרוטרוט. אולם חסרונו של בנימין דורש הסבר, וזה מובא בין שני הפסוקים הנידונים. מוסבר כי בנימין נשאר בבית כמצוות אביו, ומתוך דאגתו: "פן יקראנו אסון" (ד'). (קשה שלא לתמוה על מה שלא נאמר בפסוקים: אם ישנו חשש לאסון מדוע לא דואג יעקב גם לשאר בניו?)²

הבדל נוסף בין שני הפסוקים ראוי לתשומת לב, ואולי זהו הפרט המניע את פרשנות הפסוקים. בפעם הראשונה מכונים האחים 'אחי יוסף', ובפעם השנייה הם מכונים 'בני ישראל'. כינוי זה הוא לא רק שונה מהכינוי בפסוק הקודם לו, אלא שזו הפעם הראשונה בתורה שבה מכונה קבוצה קיימת בהווה 'בני ישראל'.³ הרש"ר הירש (ר' שמשון רפאל הירש, גרמניה, 1808 – 1888) נותן משמעות לכך ומסביר: "כאן הם מופיעים לראשונה בתור בני ישראל. הן היה זה רגע גורלי, והעתיד כולו היה טמון בחיקו". (רש"ר הירש בראשית פרשת מקץ פרק מבפסוק ה)

שני דרשנים שונים לומדים מפסוקים אלו את הצורך בעשרה – במניין,⁴ דרשותיהם נמצאות בבראשית רבה. מעניין לראות כי שתי הדרשות בנויות משני חלקים: החלק הראשון מניח פסוק אשר איננו

² ואכן ישנם דרשנים העונים לשאלה. למשל: אלישיך על בראשית פרשת מקץ פרק מ"ב פסוק ה': ולרמוז כי היה לבבם שלם בלתי הקפדה על מה שחס אביהם על בנימין יותר מעליהם, וגם במה שרמז שהם אחי יוסף ומכוונים לבקשו כאשר יתבאר.

³ הצירוף 'בני ישראל' מופיע פעמיים קודם לכן בפסוקים, אולם ככינוי לקיבוץ עתידי ולא כמתייחס לקבוצה קונקרטי של אנשים בהווה. בראשית פרק לב, ל"ג ושוב בפרק לו, ל"א.

⁴ ישנו זרם דרשני הפוך, אשר רואה בכפילות שבפסוקים דווקא הדגשה לכך שהאחים חששו, במצוות אביהם, מלהתבלט כקבוצה, ודווקא מתוך פסוק זה לומדים שהאחים בחרו להתפזר ולא ללכת יחד עם בואם למצרים. כך, למשל, כותב רש"י על פסוק ה' בפרשה: "בתוך הבאים – מטמינין עצמן שלא יכירום, לפי שציוה להם אביהם שלא יתראו כולם בפתח אחד אלא שיכנס כל אחד בפתחו, כדי שלא תשלוט בהם עין הרע שכולם נאים וכולם גבורים".

מפורש בדרשה, פסוק אשר מציין שישנו צורך בקיבוץ אנשים לשם דברים מסוימים המתקיימים בהקשר של קודש.⁵ החלק השני הוא פסוק המעיד כי הכוונה היא דווקא לקיבוץ של עשרה:⁶

בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשת מקץ פרשה צא

ומנין לעשרה?

...אמר ר' סימון נאמר כאן "תוך" ונאמר להלן "תוך" מה תוך האמר להלן עשרה אף תוך האמר כאן עשרה.

אמר ר' יוסי אם בתוך הבאים אפילו כמה?!

אלא נאמר כאן "בני ישראל" ולהלן "בני ישראל", מה כאן עשרה אף להלן עשרה.

הנחת יסוד של הדרשה מבוססת על קריאה של פסוק מוויקרא: "ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל אני ה' מקדשכם" (ויקרא כב, ל"ב), לפי קריאת המדרש הפסוק דורש ריבוי אנשים, קהילה, מניין, בהקשרים של קודש.⁷ עקב כך עולה תהייה אודות המספר המינימלי שקיבוץ זה יכול להכיל על מנת לספק את הדרישה של 'בתוך בני ישראל'.

בעקבות תהייה זו מוצגות שתי הצעות שונות למקור הלימוד לעשרה. הראשונה היא של ר' סימון. הוא יוצר השוואה בין הפסוק מוויקרא לפסוק מבראשית באמצעות המילה 'תוך': "וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל, לְשֹׁבֵר פְּתוֹךְ הַבָּאִים" (בראשית מב, ה') ובמקביל: "ונקדשתי בתוך בני ישראל" (ויקרא כב, ל"ב). ר' סימון מסביר כאמור:

נאמר כאן "תוך ונאמר להלן "תוך". מה "תוך" האמור להלן עשרה אף "תוך" האמור כאן עשרה.

⁵ משנה מגילה פרק ד, משנה ג.

⁶ אמנם בבראשית רבה המקור שצריך היה להיות מסומן כ'כאן' הוא הפסוק מהפרשה, מבראשית, אולם מדרש זה לקוח מן הירושלמי שם הדיון נובע מהעיסוק במניין. ראו למשל ירושלמי ברכות פ"ז דף יא עמוד ג.

⁷ מעניין לציין כי במרבית כתבי היד לא מצוין בפירוש לאיזה פסוק עם המילה "תוך" התכוון רבי יוסי, אך הפרשנות המקובלת, המופיעה גם בכתבי יד מסוימים, היא הפסוק מוויקרא, כפי שהוא בדיון בבבלי במסכת מגילה דף כג עמוד ב: "אמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן דאמר קרא (ויקרא כב, ל"ב) ונקדשתי בתוך בני ישראל כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה". שנמצא גם בגליון של חלק מכתבי היד.

מכיוון שהמילה 'תוך' מופיעה בשני הפסוקים, מניח הדרשן שהפסוקים קשורים זה בזה ושניתן ללמוד מתוך האחד על השני. הפסוק מבראשית מדבר על קיבוץ של עשרה, ומכאן מסיק הדרשן שכמו שהמילה 'תוך' בבראשית מכוונת לקבוצה של עשרה, כך גם הכוונה במילה 'תוך' המתארת את הקיבוץ שבתוכו שואף, מבקש או דורש האל להתקדש.

אולם, ר' יוסי מעלה חוסר נחת והתנגדות ללימוד של רבי סימון:

אם בתוך הבאים אפילו כמה?!

טענתו היא שהבאים למצרים היו רבים, והמילה 'תוך' מכוונת אולי דווקא לבאים כולם. לכן, המילה הזאת אינה מספקת כלימוד דווקא על עשרה. מכיוון שכך מציע ר' יוסי עוגן אחר ללימוד על עשרה מן הפסוקים וטוען כי הקשר נוצר באמצעות הצירוף 'בני ישראל':

אלא נאמר כאן "בני ישראל" ולהלן "בני ישראל", מה כאן עשרה אף להלן עשרה.

הקשר הזה הוא רב רובדי, שכן הוא לא רק עוגן טכני להשוואה בין הפסוקים, אלא גם מקשר את הקיבוץ הראשוני – בני ישראל, שהם בניו של יעקב, עשרת בניו – עם הקיבוץ העתידי, המורחב לעם הנדרש לקדש את אלוהיו ברבים, כקבוצה, עם המכונה 'בני ישראל'.

כך או כך, בין לפי לימודו של ר' סימון ובין לפי לימודו של ר' יוסי, לפנינו מסורת הקושרת בין תפילה ופעילויות קודש אחרות במניין לבין קיבוץ של אחי יוסף. מה ניתן ללמוד על קיבוצים, וקיבוצים לשם קודש, ומניינים, מתוך השוואה זו? מדוע בוחרים ר' סימון ור' יוסי ללמוד על הדרישה למניין דווקא מקיבוץ שעשה מעשה כה נוראי, מעשה של מכירת אח?

הדרשנים, כדרכם גם במקומות אחרים, אינם חושפים את מניעיהם ותובנותיהם בהקשר זה, וכל שנותר לנו הוא לשער. כאמור, ממד מפתיע בקישור הוא הבחירה בקבוצה שעשתה רע כעוגן ללימוד

על מניין עשרה.⁸ ואולי יש בפסוקים אלו קול של אזהרה: קיבוצים יכולים להרע; אין ודאות שקיבוץ, איגוד והתאחדות יובילו לטוב או לקדושה, ואולי יש במעשה הקישור הפרשני אות שגם (ואולי דווקא) בהתקבצות שהיא לשם קדושה, ישנה סכנה: סכנה שקנאה תוביל לרשעות, סכנה שקולות הרוב יגברו על קולות המיעוט ויגברו על קולות ההנהגה להיטיב, סכנה שכשקבוצה נמצאת בתנועה אין בהכרח מי שייקח אחריות.

יעקב חושף סכנה נוספת שישנה בקיבוץ. כזכור, יעקב מסביר כי הוא לא שולח את בנימין 'פן יקרנו אסון'. אמירתו מעלה את השאלה: האין הוא דואג שיקרה אסון לאחד מן האחים האחרים? לכאורה נדמה שהתשובה היא 'לא', הוא איננו דואג לקבוצה כמו לפרט אשר איננו נכלל בתוכה! אם כן, קבוצה יש בה גם את הסיכון של טשטוש הייחוד והערך של הפרטים.

עם זאת מבקש האלוהים: "ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל אני ה' מקדשכם" (ויקרא כב, ל"ב). אולי, כך מורה האל שעל אף הסיכון יש בקיבוץ לקדושה גם כמיהה: כמיהה לקדושה 'בתוך בני ישראל', וכן, כמילות הפסוק, סיכוי לקידוש הדדי – ונקדשתי...אני ה' מקדשכם! ולוואי שיהיו קיבוצנו לקדושה ולטובה.

⁸ וכך גם בדיון הבבלי, במגילה כג עמוד ב, שם נלמד על עשרה מתוך קיבוצם של המרגלים – ללא יהושע בן נון וכלב בן יפונה.